

*Дучимінська (Горенок) Г. Ю.,
доцент кафедри практики англійської мови
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ ОФЕЛІЇ ШЕКСПІРА В ПОЕЗІЇ МАРИНИ ЦВЕТАЄВОЇ

Анотація. У статті досліджується інтерпретація образу Офелії В. Шекспіра в поезії Марини Цветаєвої, встановлюються загальні тенденції та закономірності функціонування цього традиційного образу у творах російської поетеси. Мова йде про ідентифікацію ліричної героїні М. Цветаєвої з психологічними характеристиками особистості героїні В. Шекспіра, що зумовлені ситуацією Офелії. Розглянуто трансформацію образу героїні Шекспіра внаслідок особистісної та соціально-побутової персоніфікації цього образу у творах М. Цветаєвої.

Ключові слова: традиційний образ, інтерпретація, ідентифікація, особистісна персоніфікація, соціально-побутова персоніфікація.

Постановка проблеми. Трагедія В. Шекспіра «Гамлет» – один із творів світової літератури, що значною мірою визначив подальший розвиток мистецтва слова, спричинивши появу численних суперечок дослідників про справжній сенс цього твору й абсолютно протилежні інтерпретації дій, вчинків принца Гамлета та його коханої Офелії. Цей твір виявився своєрідним згустком проблем і питань, над якими замислювалося кожне покоління після В. Шекспіра. Трагедія англійського драматурга не втрачає своєї актуальності, а Гамлет та Офелія надихають прозаїків і поетів на створення нових оригінальних творів. Різноманітне тлумачення цих образів у російській літературі початку ХХ століття вказує на те, що твір відповідає потребам епохи, що закладені в ньому проблеми є особливо актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні рецепція та інтерпретація трагедії «Гамлет» розглядалася в дослідженнях, присвячених творчості В. Шекспіра. Зокрема, такі літературознавці, як І. Ваніна [1], М. Ільницький [2], М. Шаповалова [3], звертали увагу на основні етапи ознайомлення з творчістю драматурга в Україні, історію драматичних постановок, інтерпретацію спадку. Внесок українських шекспірознавців переконливо визначний. У сучасному українському літературознавстві останніми десятиліттями актуалізується дослідження традиційних образів, сюжетів і мотивів. У цьому контексті особливо вирізняють праці таких літературознавців, як Анатолій Волков [4] та Анатолій Нямцу [5], які розглядають традиційний сюжетно-образний матеріал як один із проявів літературної взаємодії, що є свідченням міжкультурного діалогу, оскільки використання традиційних структур є зв'язком певної літератури й конкретного митця з традиціями світового мистецтва.

Актуальність дослідження зумовлена контекстом широко презентованих у сучасному українському літературознавстві розвідок, присвячених сутності, типології та функціонуванню так званих традиційних образів, оскільки йдеться про доцільність вивчення літературознавчих процесів на матеріалі їх функціонування.

Метою статті є інтерпретація образу Офелії в поезії Марини Цветаєвої, встановлення загальних тенденцій і закономірностей функціонування цього традиційного образу у творах російської поетеси. Ми виходимо із завдання дослідити, як і чому образ Офелії проникає в майбутнє, живе й функціонує в ньому, набуваючи різноманітних символічних значень, і водночас як майбутнє проникає в цей образ, провокуючи різноманітні тлумачення.

Об'єктом дослідження стали твори М. Цветаєвої. Предметом дослідження є образ Офелії як традиційний образ європейської літератури. Методологія дослідження базується на досягненнях українського й російського порівняльного літературознавства (М. Алексєєв, Ю. Левін, І. Журавська, М. Шаповалова, М. Ільницький, А. Волков, А. Нямцу) та на засадах герменевтики й символології як найбільш адекватних підходів до інтерпретації образу Офелії (це праці М. Бахтіна, С. Аверинцева, М. Гольберга).

Виклад основного матеріалу. Образ Офелії – один із яскравих прикладів драматичної майстерності В. Шекспіра. Досліджуючи цей образ, що оформився як традиційний в епоху Відродження, ми виділяємо в ньому конкретно-історичне та загальнолюдське. Образ Офелії складається з літературної постаті Офелії й таких психологічних характеристик особистості Офелії, що властиві людині одвічно.

Серед поетів Срібної доби особлива увага до образів світової літератури, зокрема Офелії та Гамлета, характерна для Марини Цветаєвої. Лірична героїня М. Цветаєвої ідентифікує себе з Офелією. Усі поезії гамлетового циклу – це докір Гамлету, який є винуватцем того, що любов – «Боль, знакомая, как глазам – ладонь, / Как губам – / Имя собственного ребенка» [6, с. 263].

У поезії «Офелія – Гамлету» (1923) лірична героїня М. Цветаєвої асоціює себе з Офелією як із відкинутою коханою, а свого коханого – з Гамлетом, який розумом контролює свої почуття. Відзначимо незалежну, особисту інтерпретацію образу героїні В. Шекспіра в М. Цветаєвої. Ніжна Офелія перетворилася на нестриману й категоричну, поезія переповнена її емоційними вигуками. Щира та нещадна героїня М. Цветаєвої звинувачує Гамлета в тому, що він «Девственник! Женоненавистник! Вздорную / Нежить предпочедший!» [6, с. 211].

У цій поезії любов і пристрасть Офелії протиставляються холодності й байдужості Гамлета, який прийняв рішення не одружуватися. Особиста провина принца – його нелюбов, те, що він відвернувся від коханої, що й призвело до її божевілля. Офелія, яка втонула, докоряє Гамлету його ставленням до неї, у якому «наглость и пустота». Вона порівнює його з класичним виданням невідомого року, яке тяжким тягарем, «тяжеловесной хроникой» лягло на її «груди» [6, с. 211].

Офелія не витримала його «разуверень» в ній і в усьому земному. «В маленьком цветнике безумия» немає майбутнього, оскільки там не ростуть троянди, його символ, які є водночас і символом справжнього кохання, що не зраджує, не покидає.

Розы?.. Но ведь это же – тсс! – Будущность!

Рвем – и новые растут! Предали ль

Розы хотя бы раз? Любящих –

Розы хотя бы раз? – Убыли ль [6, с. 212]!

Офелія переконана, що Гамлету не вдасться забути її, їхні попередні стосунки: «Но встанем в памяти – / В час, когда над ручьевою хроникой / Гамлетом – перетянутым – станете...» [6, с. 212].

Отже, лірична героїня М. Цветаєвої асоціює себе з Офелією як із відкинутою коханою, а свого коханого – з Гамлетом, який контролює свої почуття. Тему Гамлета й Офелії продовжує поезія «Офелія – на захист королеви», що написана М. Цветаєвою того самого дня, що й поезія «Офелія – Гамлету». Офелія прямо закликає Гамлета: «Принц Гамлет! Довольно червивую залеж / Тревожить... На розы взгляни! / Подумай о той, что – единого дня лишь – / Считает последние дни» [6, с. 212].

Троянди – майбутнє, кохання, яке вона йому може дати. Лірична героїня знову різка й категорична, але водночас надзвичайно пристрасна. Вона переконана, що Гамлет не має права засуджувати королеву, бо він не пізнав пристрасті, тому не його «разума дело / Судить воспаленную кровь» [6, с. 212].

У поезії поведінка Гертруди порівнюється з поведінкою Федри. Гертруда вибрала забороненого партнера, чим заслужила зневагу свого сина. Федра добивалася кохання свого прийомного сина Іпполіта й була відкинута ним. Провина Федри більша за Гертрудину, її пристрасть засуджується й у часи сучасної Офелії. Пристрасть Гертруди, на думку ліричної героїні М. Цветаєвої, не здатний зрозуміти лише холодний Гамлет.

Принц Гамлет! Довольно царицыны недра

Порочить... Не девственным – суд

Над страстью. Тяжеле виновная – Федра:

О ней и поныне поют.

И будут [6, с. 212]!

Пристрасть знайомо Офелії, Гертруді, Федрі, однак вона невідома Гамлету. Офелія, як і в попередній поезії, переконана в тому, що Гамлет не перестане її кохати, ніколи не забуде її, бо вона «бессмертная страсть» Гамлета, яку він пригнічує в собі. В останніх рядках виявився весь нестримний характер сучасної Офелії, звучить виклик об'єкту її почуттів: «Но если... Тогда берегитесь!.. / Сквозь плиты – / Ввысь – в опочивальню – и в сласть!» [6, с. 212].

Американський дослідник Говард Голдмен припускав, що поява цієї поезії – реакція М. Цветаєвої на охолодження у стосунках із Сергієм Ефроном, оскільки громадянська війна роз'єднала подружжя на декілька років [8]. Однак деякі дослідники творчості поета доходять висновку, що лірична героїня М. Цветаєвої звертається в поезії цих років до Б. Пастернака [7, с. 248–250]. Зокрема, Б. Пастернаку присвячений цикл поезій «Провода» (1923), у якому героїня стверджує, що для опису її почуттів мало «всего Расина и всего Шекспира!» [6, с. 215]. Ці поезії, як і поезії гамлетового циклу, – про кохання, про «нейстовую страсть» [6, с. 217] до героя та про втрату його. Лірична героїня циклу «Провода», як і Офелія М. Цветаєвої, переконана, що душа її коханого буде належати тільки їй: «Вьюсь и длюсь. / Есмь я, и буду я, и добуду / Душу...» [6, с. 218].

Символом кохання знову є троянди. Ми можемо припустити, що стосунки Офелія-Гамлет розглядаються М. Цветаєвою через призму її особистого життя, де почуття до чоловіка переплітаються з почуттями до далекого й недосяжного Б. Пастернака, якому вона присвячувала такі рядки: «В мире, где все – / Плесень и плющ, / Знаю: один / Ты – равносущ / Мне» [6, с. 259].

Тому ми робимо висновок, що емоційна Офелія є вираженням особистого життєвого досвіду М. Цветаєвої. У наступній поезії «Діалог Гамлета з совістю» (1923) увага повністю зосереджується не на Офелії, а на внутрішньому стані Гамлета. Лірична героїня М. Цветаєвої виступає в ролі совісті Гамлета та звинувачує його в смерті Офелії. Рядок «на дне она, где ил» повторюється тричі й відкидає таку спробу самовиправдовування Гамлета: «– Но я ее любил, / Как сорок тысяч братьев / Любить не могут!» [6, с. 232].

Лірична героїня стверджує, що Гамлет не вмів кохати. Його братська любов зневажила почуття Офелії, призвела до її смерті. У совісті відповідь чітка: «Менше / Все ж, чем один любовник» [6, с. 232].

Це призводить до того, що Гамлет спантеличений, невпевнений у своєму коханні та непричетності до смерті Офелії: «Но я ее – Любил?» [6, с. 232].

Лірична героїня знову бачить себе Офелією в поезії «Побачення» (1923). Вона не змінилася, щира і пристрасна в коханні, яке приносить їй лише гіркі розчарування. І хоча Офелія, «страсти хлебнув, лиш ила / нахлебталась», вона залишається собою, бо «не дрогнул / Вкус Офелии к горькой руте!» [6, с. 234]. Лірична героїня повністю розчиняє себе в нещасливому коханні: «Я тебя высоко любила: / Я себя схоронила в небе!» [6, с. 234].

У цей період написана також поезія «Розщелина», де тема страждань через утрачене кохання окреслена ще чіткіше. Героїня зізнається коханому: «Ты во мне как в хрустальном гробе / Спишь, – во мне, как в глубокой ране» [6, с. 233].

Зауважимо, що, незважаючи на розчарування, на страждання і біль, які приносить кохання, лірична героїня М. Цветаєвої ніколи не зрікається його. Ці рядки звучать як ствердження любові: «Любовь! Любовь! И в судорогах и в гробе / Насторожусь – прельщусь – смущусь – рванусь. / О милая! Ни в гробовом сугробе, / Ни в облачном с тобою не прошусь» [6, с. 103].

У поезії «Празький лицар» (1923) Офелія М. Цветаєвої скаже: «В воду пропуск / Вольный. Розам – цвесь! / Бросил – брошусь? Вот тебе и месь!» [6, с. 251].

Героїня не впевнена, що знайде на дні ріки «мир от губ и рук» коханого, тобто забуде його. Помста вже не в тому, щоб піти з життя, після слова «брошусь» стоїть знак запитання. Вигук «розам цвесь!» свідчить про те, що сучасна Офелія вибирає життя. Ось її помста коханому. Стосунки Офелія-Гамлет розглядаються тут не лише стосовно ліричної героїні, а поза сучасним, як модель, що неодноразово повторювалася: «Нас-то – сколько / За четыре века!» [6, с. 251].

А в наступній поезії «На набережных, де сиві дерева» [6, с. 252] роздуми над долями Офелії переплітаються з роздумами героїні про своє призначення у світі.

Як видно з наведених прикладів, у поезії М. Цветаєвої діалоги з Гамлетом ведуться від імені Офелії, стосунки Гамлета й Офелії розглядаються з погляду драми героїні. Традиційні образи зазнають трансформації. Гамлету адресуються звину-

вчення, його судять за холодність, відмову від кохання, що є відмовою й від майбутнього, бо несе смерть Офелії. Гамлет Марини Цветаєвої – це той, хто не здатен зрозуміти справжнє кохання і пристрасть. М. Цветаєва в циклі поезій, присвячених Офелії та Гамлету, робить наголос на ситуації Офелії у трагедії В. Шекспіра як ситуації відкинутого кохання, що є причиною загибелі героїні. Водночас є низка поезій, де наявна ідентифікація ліричної героїні з образом Офелії та ідентифікація її коханого з принцом. Офелія М. Цветаєвої різка й категорична, відверта та пристрасна. Вона страждає, неодноразово замислюється над тим, щоб покінчити життя самогубством, однак її помста коханому – в тому, щоб продовжити жити. Ця Офелія не перестає кохати, вірить, що вона єдина пристрасть Гамлета й він належатиме лише їй. Зауважимо, що конфлікт Офелії-Гамлет розглядається в поезії М. Цветаєвої як ситуація, що часто повторюється впродовж століть.

Висновки. Образ Офелії складається з літературної постаті Офелії та психологічних характеристик особистості героїні, які виявляються в ситуації Офелії, що є типовою взагалі: ситуація відкинутого кохання, що призводить до психологічних страждань, розчарувань, відчаю, небажання жити без коханої людини, роздумів про смерть. Образ уособлює морально-драматичну ситуацію, що є повторюваною не лише в добу В.Шекспіра, а й у наступні епохи.

У поезії М. Цветаєвої має місце персоніфікація образу Офелії, id. est. ідентифікація психологічних характеристик особистості героїні М. Цветаєвої з психологічними характеристиками героїні В. Шекспіра, що зумовлені ситуацією Офелії. Інтерпретуючи поезію М. Цветаєвої, ми розрізняємо «особистісну та соціально-побутову персоніфікації образу» Офелії (термін А. Нямцу) [5, с. 70–71]. Створюючи художню дійсність, поетеса акцентує подібність своєї героїні до Офелії, надаючи їй психологічних домінант цього образу. Під час особистісної персоніфікації образу лірична героїня знаходить віддзеркалення свого «я» в образі Офелії, прирівнює себе до неї. При цьому змінюються аксіологічні домінанти традиційного образу героїні англійського драматурга, актуалізуються смисли, які суголосні інтерпретатору образу. Під час соціально-побутової персоніфікації образу Офелії інтерпретатор бачить своїх сучасниць Офеліями, розглядає вже їхню ситуацію як ситуацію героїні В. Шекспіра. Автор, поетично осмислюючи образ Офелії англійського поета, надає образу морально-психологічних характеристик своїх сучасниць.

Характеристики героїні В. Шекспіра, що виявляються в ситуації Офелії, є тією домінантою в змістовій структурі цього традиційного образу, що спричиняє та визначає його традиціоналізацію в літературі, є причиною його різноманітних трансформацій.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні інтерпретацій образу Офелії з метою дослідити сутність, типо-

логії різних Офелій, розгляді функціонування цього образу в синхронії та діахронії, в історичній еволюції, що дасть змогу узагальнити основні причини традиціоналізації цього образу.

Література:

1. Ваніна І.Г. Українська шекспіріана. До історії втілення п'єс Шекспіра на українській сцені. Київ: Мистецтво, 1964. 204 с.
2. Льницький М.М. Бути чи не бути. *Тасмніці музи*. Київ: Молодь, 1971. С. 51–59.
3. Шаповалова М.С. Шекспір в українській літературі. Львів: Вища школа, 1976. 211 с.
4. Теорія традиційних сюжетів та образів / А.Р. Волков, О.В. Бойченко, В.В. Курилик, Ю.І. Попов, П.В. Рихло. *Традиційні сюжети та образи: Дослідження*. Чернівці: Місто, 2004. С. 59–96.
5. Нямцу А.Е. Поэтика традиционных сюжетов. Черновцы: Рута, 1999. 176 с.
6. Цветаева М. Сочинения: в 2 т. Минск: Народная асвета, 1989. Т. 1: Стихотворения. Поэмы. Драматические произведения. 567 с.
7. Шевеленко И. Поэзия умыслов. *Литературный путь Цветаевой: Идеология – поэтика – идентичность автора в контексте эпохи*. Москва: Новое литературное обозрение, 2002. С. 230–282.

Дучиминская (Горенюк) Г. Ю. Трансформация образа Офелии Шекспира в поэзии Марины Цветаевой

Аннотация. В статье исследуется интерпретация образа Офелии Шекспира в поэзии Марины Цветаевой, устанавливаются общие тенденции и закономерности функционирования этого традиционного образа в произведениях русской поэтессы. Речь идет об идентификации лирической героини М. Цветаевой с психологическими характеристиками личности героини Шекспира, обусловленными ситуацией Офелии. Рассмотрена трансформация образа героини Шекспира вследствие личностной и социально-бытовой персонификации этого образа в произведениях М. Цветаевой.

Ключевые слова: традиционный образ, интерпретация, идентификация, личностная персонификация, социально-бытовая персонификация.

Duchymins'ka (Horenok) H. The transformation of the image of Shakespeare's Ophelia in Marina Tsvetayeva's poetry

Summary. The article deals with the interpretation of the image of Shakespeare's Ophelia in Marina Tsvetayeva's poetry, establishes the general trends and patterns of the functioning of this traditional image in the Russian poet's works. The identification of M. Tsvetayeva's lyrical heroine with the psychological characteristics of the personality of Shakespeare's heroine due to the situation of Ophelia is examined. The transformation of the image of Shakespeare's heroine as a result of the personal and social-everyday personification of this image in M. Tsvetayeva's works is considered.

Key words: traditional image, interpretation, identification, personal personification, social-everyday personification.